

Φραγκοκάστελλο Η ιστορία του και ο θρύλος των Δροσουλιτών

ΣΤΑΥΡΟΣ ΚΑΡΚΑΛΕΤΣΗΣ
Ιστορικός

Στο ανατολικό άκρο της επαρχίας των Σφακίων, δίπλα στα κύματα του Λιβυκού Πελάγους και την άγρια μονοτονία του τοπίου, στέκει ένα μοναχικό κάστρο, απομεινάρι της Βενετοκρατίας. Τον Μάιο του 1828 πραγματοποιήθηκε στον χώρο του μία από τις σφοδρότερες μάχες της Ελληνικής Επανάστασης και ο χώρος ταυτίσθηκε με τη θυσία του Βορειοηπειρώτη οπλαρχηγού Χατζημιχάλη Νταλιάνη, ο οποίος έπεσε με τους άνδρες του επί των επάλξεων. Ετσι, το Φραγκοκάστελλο πέρασε στην Ιστορία και έγινε θρύλος.

Τα Σφακιά, η άγονη, δυσπρόσιτη και μόνιμα ανυπότακτη αυτή περιοχή της Κρήτης, κατοχυρώθηκε στη συνείδηση των περισσότερων Νεοελλήνων ως διαχρονική κοιτίδα επαναστάσεων και επαναστατών, με αντίστοιχη περίπτωση στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο ίσως μόνο αυτή της Μάνης. Σε αυτό συνέβαλε, αναμφίβολα, ο σκληρός και πρωτόγονος χαρακτήρας των Σφακιανών, σαφώς διαμορφωμένος από το απομονωμένο και άγριο τοπίο της επαρχίας τους. Τα φυσικά χαρακτηριστικά της περιοχής σφυρηλάτησαν, διαμέσου των αιώνων, μια κλειστή κοινωνία με δικούς της, ιδιότυπους κώδικες συμπεριφοράς, εθίμων, δικαίου και κοινωνικής οργάνωσης.

Στο μεγαλύτερο μέρος της επαρχίας Σφακίων οι επιβλητικοί όγκοι των Λευκών Ορέων καταλήγουν σχεδόν κάθετα στο Λιβυκό Πέλαγος. Ανατολικότερα, όμως, κοντά στα νότια όρια του σημερινού νομού Ρεθύμνου, η οροσειρά χαμηλώνει ομαλότερα, επιτρέποντας τη διαμόρφωση μιας στενής πεδινής λωρίδας, παράλληλα προς τη θάλασσα. Εκεί ακριβώς θρίσκεται το Φραγκοκάστελλο, το οποίο, μετά από δραματικά ιστορικά γεγονότα, πέρασε στον χώρο των θρύλων και της μυθοπλασίας.

Οι αρχαιολογικές έρευνες των τριών τελευταίων δεκαετιών έφεραν στο φως κεραμεικά ευρήματα από τη Μεσομινωική (1800-1600 π.Χ.) και Υστερομινωική (1600-1450 π.Χ.) περίοδο, τα οποία πιστοποιούν μόνιμη εγκατάσταση και παρουσία στη μικρή πεδιάδα στην οποία βρίσκεται το Φραγκοκάστελλο. Πολύ πικνότερα είναι, πάντως, τα ευρήματα από την Υστερορωμαϊκή περίοδο και εξής, τα οποία καταδεικνύουν μια γενική ακμή. Συγκεκριμένα, έχουν εντοπισθεί υπολείμματα δύο ρωμαϊκών οικισμών, ενώ θορειοδυτικά του φρουρίου και σε πολύ μικρή απόσταση από αυτό (1.500 μέτρα) έχει διαπιστωθεί η ύπαρξη μιας επιπλέον ρωμαϊκής θέσης. Στο σημείο αυτό και με επίκεντρο την παλαιοχριστιανική βασιλική του «Αστρατήγου» φαίνεται πως εξακολουθούσε να υπάρχει οργανωμένος οικισμός κατά τον 6ο-7ο μ.Χ. αιώνα, όπως αποκαλύπτουν τα υπολείμματα της τοιχοποιίας των οικιών και οι λιθοσωροί.

Στη συνέχεια η περιοχή φαίνεται ότι εγκαταλείφθηκε, εξέλιξη η οποία συνδυάζεται με τις συνεχείς και καταστροφικές επιδρομές των Αράβων πειρατών στα κρητικά παράλια. Οικιστική δραστηριότητα διαπιστώνεται και πάλι από τον 13ο αιώνα, κατά την πρώιμη Βενετοκρατία στην Κρήτη. Την περίοδο αυτή παρατηρείται ανέγερση ναών στις θέσεις των παλαιοχριστιανικών βασιλικών που προϋπήρχαν, ενώ στο βόρειο άκρο της πεδιάδας, στις παρυφές των ορέων, εμφανίζονται τρία χωριά: η Σκαλωτή, το Καψοδάσος και ο Πατσ(ι)ανός. Η συνύπαρξη των Βενετών φεουδαρχών με το γηγενές στοιχείο δεν ήταν καθόλου αρμονική, φαινόμενο, εξάλλου, το οποίο παρατηρήθηκε σε όλη την έκταση της Κρήτης. Ο τοπικός Βενετός Προθλεππής (διοικητής) έδρευε εκεί όπου σήμερα θρίσκεται η Χώρα Σφακίων, είχε όμως να αντιμετωπίσει, εκτός από τη διαχρονική εχθρότητα των Σφακιανών, και τις μεταξύ τους έριδες, κυρίως αυτές των ισχυρότερων οικογενειών (φατριών). Σε σχέση πάντως με τη βόρεια Κρήτη, η περιοχή παρέμενε αραιοκατοικημένη και λιγότερο ανεπτυγμένη.

Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΦΡΑΓΚΟΚΑΣΤΕΛΛΟΥ

Το Φραγκοκάστελλο φέρεται να κατασκευάσθηκε μεταξύ των ετών 1371-1374. Φαίνεται, όμως, ότι η ίδρυσή του αποτελούσε επίμονο αίτημα των Βενετών Προβλεπτών της Κρήτης προς τη «Γαληνοτάτη Δημοκρατία» αρκετές δεκαετίες πιο πριν. Το 1340 πιστοποιείται μετάβαση του ευγενούς Τομάσο Βιτσαμάνο (Tomaso Vizzamano) στη Βενετία, προς εξασφάλιση άδειας οικοδόμησης ενός φρουρίου και της σχετικής χρηματοδότησης.

Η επιλογή του συγκεκριμένου χώρου για την ανέγερση ενός τόσο πολυδάπανου οχυρωματικού έργου προκαλεί ερωτήματα ως προς τη σκοπιμότητα της κατασκευής του. Η περιοχή ήταν αραιοκατοικημένη και απομακρυσμένη από τα μεγάλα αστικά κέντρα της Κρήτης. Όλα τα εκτεταμένα οχυρωματικά έργα και φρούρια που κατασκεύασαν οι Βενετοί (Χανιά, Ρέθυμνο, Χάνδακας), καθώς και τα δύο μικρότερα στα νότια παράλια του νησιού (Ιεράπετρα και Παλαιόχωρα) σχετίζονταν με την οχύρωση και την προστασία αστικών κέντρων, στοιχείο το οποίο, βεβαίως, απουσιάζει στην περίπτωση του Φραγκοκάστελλου. Η ανέγερσή του, όμως, μπορεί να ερμηνευθεί σε συνδυασμό με την αντιμετώπιση της πειρατείας, από την οποία υπέφεραν τα κρητικά παράλια και οι Κυκλαδες. Εκτός αυτού, οι Βενετοί δημιουργούσαν ένα είδος προκεχωρημένης «σφήνας» σε μια περιοχή που θρισκόταν σε διαρκή αναστάτωση λόγω των επιδρομών των ατάκτων Σφακιανών.

Στις ταραχές και εξεγέρσεις στα Σφακιά πρωτοστατούσαν κατά τον 14ο αιώνα οι Παπαδόπουλοι (ή Πατσοί), οικογένεια η καταγωγή της οποίας αναγόταν σε έναν κλάδο της περίφημης βυζαντινής οικογένειας των Σκορδούλων ή Σκορδίληδων. Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από γενικευμένες εξεγέρσεις, τις οποίες κατέπνιγαν οι Βενετοί εύκολα ή δύσκολα, συχνά επικουρούμενοι από τη Μητρόπολη. Το 1319 επαναστάτησε το σύνολο των χωριών των Σφακίων, με αφορμή μια προσθολή ενός Βενετού αξιωματούχου σε μια κόρη του οίκου των Σκορδίληδων. Το 1333 εξεγέρθηκε ολόκληρη η δυτική Κρήτη υπό την ηγεσία του Βάρδα Καλλέργη και το 1341 εκδηλώθηκε η επανάσταση των Ψαρομηλίγγων. Η συνεχιζόμενη, λοιπόν, αστάθεια, με τα Σφακιά να πρωτοστατούν και να συμμετέχουν σε κάθε κίνημα, οδήγησαν εν τέλει, το 1371, στην έναρξη της κατασκευής του Φραγκοκάστελλου, ή Franco Castello, όπως απαντά στα έγγραφα της βενετικής διοίκησης. Παρότι τέσσερα χρόνια νωρίτερα, το 1367, ο προβλεπτής Τζουστινιάνι (Giustiniani) είχε εισβάλει στα Σφακιά και είχε κυριεύσει την Ανώπολη, επικεφαλής ισχυρής δύναμης, η κατασκευή του κάστρου δεν αποδείχθηκε καθόλου εύκολη υπόθεση για τους Βενετούς. Κατά τη διάρκεια της νύκτας, Σφακιανοί άτακτοι, με αρχηγούς τους έξι αδελφούς Παπαδόπουλους (Πατσούς), επέδραμαν και κατέστρεφαν τα έργα. Στο τέλος, όμως, οι Βενετοί συνέλαβαν τους έξι αδελφούς και τους απαγχόνισαν προς παραδειγματισμό στους προμαχώνες του υπό ανέγερση φρουρίου, η κατασκευή του οποίου ολοκληρώθηκε το 1374. Πρόκειται για ένα ορθογώνιο κτίσμα που διατηρείται σε σχετικά καλή κατάσταση και στο οποίο, μάλιστα, κατά την τελευταία δεκαετία εκτελούνται εργασίες καθαρισμού και επισκευών. Στις τέσσερις γωνίες του φρουρίου δεσπόζουν τετράπλευροι ισάριθμοι πύργοι, εκ των οποίων ο νοτιοδυτικός είναι δυσανάλογα μεγάλος σε σχέση με τους υπόλοιπους τρεις. Φαίνεται ότι, λόγω του όγκου του, εξασφάλιζε δυνατότητα πληρέστερης οπτικής παρατήρησης και κάλυψε την παρακείμενη νότια πύλη του κάστρου, που ήταν και η μοναδική. Οι υπόλοιπες είσοδοι είναι μεταγενέστερες επεμβάσεις, όπως και οι πολεμίστρες που ανοίχθηκαν σε χαμηλό ύψος και σε διαδοχική σειρά, κατά τη διάρκεια της Επανάστασης του 1821. Πάνω από τη νότια είσοδο διασώζεται μια ανάγλυφη απεικόνιση ενός πτερωτού λέοντα, συμβόλου της "Γαληνοτάτης Δημοκρατίας", ο οποίος περιβάλλεται από δύο οικόσημα ευγενών βενετικών οικογενειών. Τα τείχη του Φραγκοκάστελλου είναι κατακόρυφα, χωρίς κλίση, και όχι ιδιαίτερου πάχους, προφανώς σε συνάρτηση με τις περιορισμένες κατά μήκος και πλάτος διαστάσεις του. Στο εσωτερικό του φρουρίου διασώζονται, έως σήμερα, απομεινάρια κτισμάτων που οικοδομήθηκαν σε διάφορες φάσεις της Βενετοκρατίας. Σε μια απεικόνιση του 1631 αποδίδονται με σαφήνεια τα κτίσματα αυτά, το ένα δίπλα στο άλλο. Ενα σχέδιο χειρογράφου της ίδιας περιόδου διασώζεται στη Δημοτική Βιβλιοθήκη Χανίων. Οι περιτειχισμένοι αυτοί χώροι χρησιμοποιούνταν για τις ανάγκες διαβίωσης των στρατωνιζομένων: ύπνο, σίτιση και αποθήκευση εφοδίων. Σχεδόν πλάι στα τείχη, έξω από τη νότια πλευρά τους, έχουν εντοπισθεί τα ερείπια ενός μικρού ναΐσκου, ο οποίος, όπως μας πληροφορεί ο G. Gerola στο έργο του "Monumenti veneti nell'isola di Creta", ήταν αφιερωμένος στον Αγιο

Μάρκο, προστάτη της "Γαληνοτάτης Δημοκρατίας". Σε μικρή απόσταση από το φρούριο σώζονται αρκετοί ναοί μικρού μεγέθους, που φέρονται να κατασκευάσθηκαν τον 6ο αιώνα. Στην τρίκλιτη παλαιοχριστιανική βασιλική του Αγίου Νικήτα, βορειοανατολικά των τειχών, διατηρούνται λείψανα ψηφιδωτού δαπέδου σε πολύ καλή κατάσταση.

Μια άλλη παλαιοχριστιανική βασιλική, σε απόσταση ενάμισι χιλιομέτρου από το φρούριο, είναι η λεγόμενη του "Αστρατήγου", η οποία επίσης ανάγεται στον 6ο αιώνα. Ανατολικότερα προς την παραλία θρίσκεται η μονή του Αγίου Χαραλάμπους, σπάνιο δείγμα μεταβυζαντινής ναοδομίας στη νότια πλευρά της Κρήτης.

Η ΠΑΛΑΙΟΤΕΡΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΦΡΑΓΚΟΚΑΣΤΕΛΛΟΥ

Μετά την κατασκευή του και καθ'όλη την Ύστερη Βενετοκρατία το Φραγκοκάστελλο υπέστη επισκευές και ανακατασκευές. Σε περιόδους ηρεμίας δεν ήταν επανδρωμένο σε μόνιμη βάση, ενώ ο Προβλεπτής Νικόλαος Ντόνα (Nicolao Dona), ο οποίος διοίκησε την Κρήτη κατά τα τελευταία χρόνια του 16ου αιώνα, ανάφερε πως το θρήκε εγκαταλειπόμενο και σε κακή κατάσταση. Κατά τις τελευταίες δεκαετίες της Βενετοκρατίας και έως το 1669, στο φρούριο πραγματοποιήθηκαν εργασίες συντήρησης και ενίσχυσης (1596, 1631, 1645).

Κατά την Τουρκοκρατία οι Οθωμανοί χρησιμοποίησαν το Φραγκοκάστελλο κατά τον ίδιο τρόπο με τους Βενετούς: σε περιόδους εξεγέρσεων παρατηρούνταν μόνιμη στρατιωτική παρουσία και το φρούριο χρησιμοποιούνταν ως σημείο εξόρμησης των Τούρκων προς τα ορεινά των Σφακίων.

Κατά τη διάρκεια των Ορλωφικών εγκαταστάθηκε στην περιοχή ένα ισχυρό τουρκικό σώμα στρατού, με σκοπό την καταστολή της επανάστασης του Δασκαλογιάννη, το πρόσωπο του οποίου συνδέθηκε με το Φραγκοκάστελλο. Εκεί, κατά μία εκδοχή, παραδόθηκαν στους Τούρκους οι πρόκριτοι και οι οπλαρχηγοί των Σφακίων, συμπεριλαμβανομένου του ίδιου του Δασκαλογιάννη, ο οποίος υπέστη μαρτυρικό θάνατο, εκδαρείς στις 17 Ιουνίου 1771. Αργότερα, κατά τη δεκαετία του 1860, η οθωμανική διοίκηση προέβη σε γενική επισκευή των τειχών του Φραγκοκάστελλου, με επεμβάσεις οι οποίες είναι ορατές μέχρι σήμερα. Τα έργα αυτά σχεδιάσθηκαν και εκτελέσθηκαν από τον διοικητή της Κρήτης, Μουσταφά Ναϊλί Πασά, ο οποίος αρκετά χρόνια νωρίτερα, το 1828, συγκρούσθηκε στο Φραγκοκάστελλο με μια μικτή δύναμη Κρητών και Βορειοηπειρωτών, σε μία από τις σφιδρότερες μάχες του Αγώνα της Εθνεγερσίας.

Κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα το φρούριο παρέμεινε ακατοίκητος και βουθός μάρτυρας του πλούσιου ιστορικού του παρελθόντος. Λόγω της παρακείμενης παλαιοχριστιανικής βασιλικής του Αγίου Νικήτα, ο χώρος αποτέλεσε διαχρονικό σημείο συνάντησης όλων των Σφακιανών, στις 15 Σεπτεμβρίου κάθε έτους, ημέρα κατά την οποία εορτάζεται η μνήμη του συγκεκριμένου Αγίου. Κατά τη διάρκεια της πανήγυρης πραγματοποιούνταν εκδηλώσεις θρησκευτικού αλλά και λαϊκού χαρακτήρα, κυρίως αγωνίσματα, όπως σκοποβολή και τρέξιμο.

Ο ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗΣ ΝΤΑΛΙΑΝΗΣ ΣΤΟ ΦΡΑΓΚΟΚΑΣΤΕΛΛΟ

Το Φραγκοκάστελλο πέρασε στην Ιστορία και έγινε θρύλος χάρη στη Θυσία του Χατζημιχάλη Νταλιάνη και των ανδρών του, τον Μάιο του 1828. Η μάχη, που έλαβε χώρα μέσα και γύρω από το κάστρο, χαρακτηρίσθηκε από πολλούς ιστορικούς ως μία από τις συγκλονιστικότερες και φονικότερες της εθνεγερσίας του 1821. Ο Χατζημιχάλης Νταλιάνης γεννήθηκε στους Βουλιαράτες της Βορείου Ηπείρου το 1775. Το πραγματικό του όνομα ήταν Μιχάλης Χρήστου. Σε νεαρή ηλικία ταξίδεψε στους Αγίους Τόπους ως προσκυνητής και έλαβε (όπως πολλοί άλλοι) την προσωνυμία "Χατζής" (από την τουρκική λέξη χατζί, δηλαδή αυτός που προσκυνάει). Στις αρχές του 19ου αιώνα, ο Χατζημιχάλης Νταλιάνης μετανάστευσε στην Ιταλία και επιδόθηκε με επιτυχία στο εμπόριο. Το 1815 φέρεται να μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία, πιθανότατα στην Τεργέστη. Εως την έναρξη της επανάστασης αφιερώθηκε αποκλειστικά στο έργο της κατήχησης και της ένταξης στους κόλπους της Εταιρείας ενός εντυπωσιακού αριθμού Ελλήνων πατριωτών, στην Ιταλία και τις παραδουνάβιες ηγεμονίες.

Τον Ιούλιο του 1821, ενώ η επανάσταση εξαπλωνόταν, ο Νταλιάνης ναύλωσε, ιδίοις εξόδοις, δύο ιστιοφόρα στην Τεργέστη και κατέπλευσε στην Κύπρο, όπου οι Οθωμανοί επιδίδονταν σε σφαγές

προκρίτων και κληρικών. Κάτω από μυθιστορηματικές συνθήκες, απεγκλώβισε δεκάδες επιφανών Κυπρίων, τους οποίους μετέφερε στην Ιταλία. Στη συνέχεια, οργάνωσε αποστολές δια Θαλάσσης εμπροσθογεμών όπλων και πυρομαχικών στην Πελοπόννησο και τη Στερεά Ελλάδα. Λίγο αργότερα, έσπευσε και ο ίδιος στην επαναστατημένη Ελλάδα και έλαβε μέρος σε δεκάδες μάχες και επιχειρήσεις, διακρινόμενος για το θάρρος του και την ευψυχία του. Πολέμησε εναντίον των τουρκοαιγυπτιακών στρατευμάτων του Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο και συνεργάσθηκε με τον Γεώργιο Καραϊσκάκη στις επιχειρήσεις του τελευταίου στη Ρούμελη. Αμέσως μετά, τον Μάρτιο του 1826, ο Νταλιάνης κατόρθωσε με παράτολμο εγχείρημα να διασπάσει τον κλοιό των Τούρκων, οι οποίοι πολιορκούσαν τον Φαβιέρο στην Κάρυστο. Θεωρείται ο ιδρυτής των μονάδων ιππικού των επαναστατών, αφού ήταν ο πρώτος που οργάνωσε το σώμα αυτό. Το 1827, μάλιστα, η προσωρινή κυβέρνηση του απένειμε τον τιμητικό τίτλο του αρχηγού του ιππικού.

Στα τέλη εκείνου του έτους, η επανάσταση στην Κρήτη εξελισσόταν αρνητικά. Μόνο η οχυρωμένη θέση της Γραμβούσας, στο ομώνυμο ακρωτήριο στο βορειοδυτικό άκρο του νησιού, θρισκόταν στα χέρια των επαναστατών, οι οποίοι σχημάτισαν εκεί μια υποτυπώδη Αρχή, με την επωνυμία "Κρητικόν Συμβούλιον". Τον Οκτώβριο του 1827 ο Ανδρέας Μιαούλης, επικεφαλής ναυτικής μοίρας, μετέφερε στη Γραμβούσα 1.100 άνδρες, ενώ στις 5 Ιανουαρίου 1828 αποβιθάσθηκε στο ίδιο σημείο και ο Χατζημιχάλης Νταλιάνης, επικεφαλής 700 ακόμη στρατιωτών, από τους οποίους οι 100 ήταν ιππείς. Η κυβέρνηση απέδιδε μεγάλη σημασία στη διατήρηση και αναζωύρωση της επανάστασης στη δυτική Κρήτη, ιδιαίτερα καθώς έναν μήνα νωρίτερα οι Κρητικοί είχαν υποστεί μια συντριπτική ήττα στο Λασίθι και είχαν διαλυθεί. Τα αρχικά σχέδια του Χατζημιχάλη και των ντόπιων οπλαρχηγών προέβλεπαν στρατιωτική δράση σε ολόκληρη την περιοχή του σημερινού νομού Χανίων, με τη συνδρομή του πληθυσμού. Οι Κρήτες χωρικοί, όμως, με ζωηρή την ανάμνηση των πρόσφατων σφαγών, δεν εξεγέρθηκαν, με εξαίρεση τους Σφακιανούς. Σε αυτό το αποτέλεσμα συνέβαλαν, ασφαλώς, και οι κινήσεις εκφοβισμού των Τούρκων. Ο διοικητής της Κρήτης, Μουσταφά Ναϊλί Πασάς, κυκλοφόρησε προκηρύξεις στα χωριά, απειλώντας τον λαό με σκληρά αντίποινα σε περίπτωση εξέγερσης. Στις αρχές Μαρτίου του 1828, ο Χατζημιχάλης κατήλθε, μέσω της Αγίας Ρουμέλης, στη μικρή πεδιάδα στην οποία δεσπόζει το Φραγκοκάστελλο και το κατέλαβε, αναπτύσσοντας τη δύναμή του, που συμπεριλάμβανε 4 πυροβόλα. Παράλληλα, ενισχύθηκε από Σφακιανούς ατάκτους. Η επιλογή του Φραγκοκάστελλου σχετιζόταν, σαφώς, με τη δυνατότητα ανεφοδιασμού των επαναστατών από τους ανυπότακτους Σφακιανούς, από τα δυτικά, ενώ ανατολικά του φρουρίου προστάτευαν την ελληνική δύναμη οι δυσπρόσιτοι νότιοι όγκοι των Λευκών Ορέων.

"Ενταύθα λοιπόν", γράφει ο Καλλίνικος Κριτοβουλίδης στα "Απομνημονεύματά" του, "εχρονοτρίβουν ο ίππαρχος Χατζημιχάλης και ο αρχηγός του πεζικού Χάλης, φιλονικούντες με τους Σφακιανούς, οίτινες διεφώνουν και αυτοί προς αλλήλους". Ο Βορειοηπειρώτης οπλαρχηγός, παρά την προτροπή των εμπειροπόλεμων Σφακιανών για τη διεξαγωγή ορεινού αγώνα, επέμεινε στην παραμονή της δύναμης στην πεδιάδα του Φραγκοκάστελλου και τη μετωπική αντιπαράθεση με τους Τούρκους. Αυτό υπήρξε σφάλμα τακτικής και αποδείχθηκε μοιραίο. Ο Μουσταφά Ναϊλί Πασάς διέταξε τον στρατό που διατηρούσε στον Χάνδακα (Ηράκλειο) να προωθηθεί στο Τυμπάκι, ενώ ο ίδιος, επικεφαλής δύναμης 8.000 πεζών και 400 σπαχήδων (ιππέων), κατέλαβε την επαρχία Αποκορώνου και κατευθύνθηκε προς τα Σφακιά. Καθόλο τον Απρίλιο του 1828 ο Χατζημιχάλης Νταλιάνης φέρεται να εκλιπαρούσε επανειλημμένα την κυβέρνηση, και τον Ιωάννη Καποδίστρια προσωπικά, για αποστολή ενισχύσεων. Τρεις διαδοχικές αντιπροσωπείες στάλθηκαν στην Πελοπόννησο, με σκοπό να "παρακαλέσωσι τον Κυθερνήτην να αντιληφθή των Κρητικών πραγμάτων, και προ πάντων να συνδράμη τον Χατζημιχάλην, διά πολεμοφοδίων και τροφών". Για ανεξήγητους λόγους ο Καποδίστριας τήρησε όχι απλά ουδέτερη, αλλά εχθρική στάση. Οπως, μάλιστα, αναφέρει ο Ιωάννης Κονδυλάκης, στην τρίτη αντιπροσωπεία (επικεφαλής της οποίας ήταν ο Αναγνώστης Παναγιώτου και Νικόλαος Μαλανδρής) που τον συνάντησε στον Πόρο, ο Κυθερνήτης "ουδέ τότε έδωκεν προσοχήν, είπε δε μάλιστα μετ' άλλους τινάς λόγους οργίλως: Θα εμποδίσω του να παρουσιάζεται του λοιπού και πρεσβεία Κρητών εδώ". Η συμπεριφορά αυτή του Καποδίστρια ενδέχεται να οφειλόταν σε απροθυμία του να διεκδικήσει την ένταξη της Κρήτης εντός των ορίων του υπό σύσταση νεοελληνικού θασιλείου, τα οποία τελούσαν υπό συνεχή αναδιαμόρφωση.

Παρά την αρνητική στάση του Κυθερνήτη, οι Σφακιανοί του απέστειλαν στις 22 Απριλίου 1828, ως ύστατη προσπάθεια, μια επιστολή την οποία προσυπέγραφαν οι σημαντικότεροι πρόκριτοι και καπετάνιοι: ο Σήφης Σηφοδασκαλάκης, ο Βαρδής Παπαθεοδωράκης, ο Σήφης Δεληγιαννάκης, ο Γιάννης Παυλάκης, ο Μανούσος Βαρδάκης κ.ά. Το παρακάτω απόσπασμα της επιστολής καταδεικνύει τη δεινή θέση των επαναστατημένων, κυρίως λόγω έλλειψης εφοδίων:

"Εξοχώτατε! Ημείς αύριον, είμεθα αναγκασμένοι να συμπλακώμεν με όλας τας εχθρικάς δυνάμεις αφεύκτως εις μάχην... Εκρίναμεν χρέος μας απαραίτητον να παρακαλέσωμεν πάλιν Θερμώς την Εξοχότητά σας, ώστε δι' αγάπην Θεού να μας προφθάσῃ καν τελευταίον όσον τάχιον από πολεμοφόδια, και, ει δυνατόν, ζωτροφίας μερικάς διά το βοηθητικόν στράτευμα. Διότι αλλέως, εάν ο εθχρός... εισβάλη και εις ταύτην την επαρχίαν (ο μη γένοιτο!) και ημείς και τα βοηθητικά στρατεύματα χανόμεθα άφευκτα". Στις 13 Μαΐου 1828, ο Μουσταφά Ναϊλί Πασάς κατέφθασε στο οροπέδιο Ασκύφου με το εκστρατευτικό του σώμα, μέσω των χωριών Στύλος, Νιοχώρι και Αρμένοι και απέστειλε στους υπερασπιστές του Φραγκοκάστελλου ένα μήνυμα, προσφέροντάς τους τη δυνατότητα ασφαλούς αποχώρησης από την Κρήτη και σχετικές εγγυήσεις. Η λιτή και δωρική απάντηση του Χατζημιχάλη, όπως διασώθηκε από τον Κριτοβουλίδη, δεν άφησε περιθώρια συνδιαλαγής: "Ηλθα εις την Κρήτη να πολεμήσω Τούρκους με τα παλληκάρια μου, και όπου θέλει ο Θεός, ας δώσῃ την νίκην".

Τότε ο Μουσταφά Ναϊλί Πασάς επιδίωξε τη διάσπαση των Ελλήνων, καλώντας τους Σφακιανούς να απαλλαγούν από "τους ενοχλητικούς τούτους ξένους", εννοώντας τους στρατιώτες από την ηπειρωτική Ελλάδα και τον Χατζημιχάλη, τον οποίο χαρακτήρισε "αποστάτη". Οι ιστορικές πηγές εμφανίζουν τους άνδρες του Βορειοπειρώτη καπετάνιου ως "φιλοπόλεμους, θερμουργούς και αριστόνικους", τον ίδιο δε "φιλότιμον εις άκρον και γενναίον". Υπαρχηγός του Χατζημιχάλη ήταν ο, επίσης Βορειοπειρώτης, Κυριακούλης Πολυζώης, περισσότερο γνωστός ως Αργυροκαστρίτης, από το όνομα της γενέθλιας πόλης του. Ο Αργυροκαστρίτης είχε υψώσει τη σημαία της επανάστασης στην Πάρο και είχε συγκροτήσει μια δύναμη 50 Παριανών, με τους οποίους το 1823 αποβιβάσθηκε στην Κρήτη και έλαβε μέρος σε μια σειρά μαχών εναντίον των Οθωμανών. Στο Φραγκοκάστελλο, όλη η δύναμη των αμυνομένων, συνολικά 660 άνδρες, οχυρώθηκε εντός και πέριξ του φρουρίου, ενώ οι περισσότεροι Σφακιανοί αντάρτες αναπτύχθηκαν 1.500 μέτρα βορείως των τειχών, στις πρώτες υπώρειες των γειτονικών ορέων, υπό τη διοίκηση του Σήφη Δεληγιαννάκη και άλλων καπεταναίων. Την τελευταία νύκτα (17 προς 18 Μαΐου 1828), παραμονή της τουρκικής επίθεσης, οι Σφακιανοί απέστειλαν μήνυμα στον Χατζημιχάλη, προτρέποντάς τον για τελευταία φορά να εγκαταλείψει το Φραγκοκάστελλο και την επικίνδυνη θέση του και να συνενωθεί μαζί τους. Συνάντησαν, όμως, και πάλι την άρνησή του. Περίπου 70 Κρητικοί επέλεξαν να παραμείνουν με τον Χατζημιχάλη στο εσωτερικό του κάστρου.

Η ΜΑΧΗ ΤΟΥ ΦΡΑΓΚΟΚΑΣΤΕΛΛΟΥ (18 ΜΑΪΟΥ 1828)

Οι αμυνόμενοι διατήρησαν την κύρια δύναμη τους στο εσωτερικό του Φραγκοκάστελλου, ενώ ο Κυριακούλης Αργυροκαστρίτης με 123 άνδρες τοποθετήθηκε από τον Χατζημιχάλη στο παρακείμενο εκκλησάκι της Αγίας Πελαγίας, κοντά στη δυτική πλευρά του τείχους. Ανατολικά του κάστρου, στην παλαιά ερειπωμένη εκκλησία της Παναγίας, αναπτύχθηκε μια ισάριθμη δύναμη. Με την ανατολή του ηλίου, τρεις κανονιοβολισμοί από το τουρκικό στρατόπεδο έδωσαν το έναυσμα για την έναρξη της επίθεσης. Η πρώτη επίθεση είχε ως στόχο τον Κυριακούλη Αργυροκαστρίτη και τους άνδρες του. Αυτοί απέκρουσαν αρχικά τους επιτιθέμενους με πυροβολισμούς, οι πολυπληθέστεροι Τούρκοι όμως, παρά τις απώλειές τους, προωθήθηκαν. Ετσι, ο αγώνας συνεχίσθηκε με τα ξίφη, σώμα προς σώμα. Τότε ο Χατζημιχάλης εφόρμησε έφιππος και με το σύνολο των ιππέων του κατά του εχθρού, προς απεγκλωβισμό του Κυριακούλη και η σύγκρουση γενικεύθηκε. Στο άλλο άκρο μια δύναμη 100 και πλέον Τούρκων κατέλαβε την εκκλησία της Παναγίας, αναγκάζοντας την εκεί φρουρά να κλεισθεί στο κάστρο, στην είσοδο του οποίου διεξήχθη σφοδρή σύγκρουση. Η περιγραφή του Κριτοβουλίδη καταδεικνύει τη σφοδρότητα της συμπλοκής: "Περιμάχητος είχε κατασταθή την στιγμήν εκείνην η εις το φρούριον είσοδος, ώστε ελθόντες και εις χείρας τότε Ελληνες και Τούρκοι ... ωθούντες με ξίφη τα ξίφη, αλληλοκτονούντο δι' εγχειριδίων, δαγκωμάτων και γρονθοκοπημάτων, ουδέ διεκρίνοντο μεταξύ των εν τοιαύτη απελπισία φίλοι και εχθροί. Σωροί δε πτωμάτων ηγέρθησαν προ της πύλης... Ηναγκάσθησαν δε

και οι εν τω φρουρίω να σφάξωσιν όνους και άλλα ζώα, διά να κλείσωσι την άθυρον πύλην αυτού".

Μέσα στη δίνη της μάχης, έπεισαν ο Κυριακούλης Αργυροκαστρίτης και ο Χατζημιχάλης Νταλιάνης, την κεφαλή του οποίου έσπευσαν να παρουσιάσουν στον Μουσταφά Ναϊλί Πασά ορισμένοι Οθωμανοί σπιαχήδες. Το δειλινό εκείνης της ημέρας θρήκε τους υπερασπιστές του Φραγκοκάστελου ανυποχώρητους στις θέσεις τους, αλλά σε τραγική κατάσταση.

Σχεδόν οι μισοί (338 ή, κατ' άλλη μαρτυρία, 385) είχαν φονευθεί στη διάρκεια της προηγηθείσης μάχης, ενώ οι υπόλοιποι παρέμεναν πλέον χωρίς εφόδια και ηγεσία. Οι Σφακιανοί δεν μπορούσαν να τους συνδράμουν, διότι ο Μουσταφά Ναϊλί Πασάς τούς προσέβαλε την ίδια ημέρα με ισχυρή δύναμη, περιορίζοντάς τους σε παθητικό ρόλο. Οι Τούρκοι πολιόρκησαν το Φραγκοκάστελλο επί μια ολόκληρη εβδομάδα, περιορίζομενοι σε σποραδικό κανονιοβολισμό. Παράλληλα συνέχισαν να προτείνουν στους εναπομείναντες υπερασπιστές του συνθηκολόγηση. Στην περιοχή είχε επικρατήσει μια ανυπόφορη οσμή, από τα πτώματα ανθρώπων και ζώων. Ο Μουσταφά Ναϊλί Πασάς αντιμετώπιζε επίσης πρόβλημα ανεφοδιασμού, ενώ κατά την προηγηθείσα μάχη είχε χάσει περίπου 900 άνδρες. Συνυπολογίζοντας την εφιαλτική πιθανότητα εμφάνισης επιδημιών, αναγκάσθηκε στις 28 Μαΐου να έλθει σε συνδιαλλαγή με τους Ελληνες. Αρχικά, τους υποσχέθηκε ελεύθερη έξοδο εάν του παρέδιδαν τους Κρητικούς συμπολεμιστές τους. Η επιμονή, όμως, των εγκλείστων τον ανάγκασε να υποχωρήσει. Η συμφωνία προέβλεπε απαγκίστρωση και ασφαλή έξοδο όλων των πολιορκημένων, συμπεριλαμβανομένων και των Κρητικών, ενώ παράλληλα θα αποχωρούσαν και οι Τούρκοι. Ήταν, έληξε η πολιορκία του Φραγκοκάστελου, κατά την οποία χύθηκε το αίμα Κρητικών και Βορειοηπειρωτών σε μια συμβολική, κοινή σπονδή. Η συνέχεια υπήρξε τραγική για τη στρατιά του Μουσταφά Ναϊλί Πασά, η οποία ταλαιπωρημένη επέστρεψε στο Ρέθυμνο. Στις δύσθατες, όμως, ορεινές θέσεις Σκαλωτή και Κακοσκάλι, προσβλήθηκε από μια δύναμη 1.200 Κρητικών ανταρτών και υπέστη καταστροφική ήττα. Οταν στις 30 Μαΐου 1828 το τουρκικό εκστρατευτικό σώμα εισήλθε αποδεκατισμένο στο Ρέθυμνο, ο Μουσταφά Ναϊλί Πασάς ζήτησε από τους στρατηγούς του απολογισμό των απωλειών. Η εκστρατεία στο Φραγκοκάστελλο του είχε κοστίσει περισσότερους από 1.700 άνδρες, ενώ απέτυχε να καταστείλει πλήρως την επανάσταση. Παράλληλα ο Ιωάννης Καποδίστριας απέστειλε στην Κρήτη τον βαρώνο Ράινεκ (Rheineck), με σκοπό να πείσει τους επαναστάτες να διακόψουν τον ένοπλο αγώνα, προφανώς μετά από πιέσεις των Μεγάλων Δυνάμεων. Οι Κρητικοί αρνήθηκαν και σε όλη την υπόλοιπη διάρκεια του 1828 πραγματοποιήθηκαν σκληρές μάχες σε όλη τη δυτική Κρήτη, ενώ οι Τούρκοι προέβησαν σε μαζικές σφαγές γυναικοπαίδων στον Χάνδακα και το Ρέθυμνο. Το Φραγκοκάστελλο υπήρξε μία μόνο από τις πολυαίμακτες συγκρούσεις του οκταετούς αγώνα, ίσως η τελευταία μεγάλης έκτασης. Παρά τις θυσίες, τους αγώνες και τις σφαγές, η Κρήτη παρέμεινε έξα από τα όρια του νεοπαγούς ελληνικού βασιλείου. Η στάση του Ιωάννη Καποδίστρια προς τους Κρητικούς πριν αλλά και μετά τη μάχη του Φραγκοκάστελλου, αποκαλύπτει έλλειψη διεκδικητικού πνεύματος εκ μέρους του ως προς την Κρήτη και καταδεικνύει ότι στόχος των διπλωματικών του χειρισμών ήταν η εξασφάλιση όσο το δυνατόν ευρύτερων συνόρων στον Βορρά. Με το Πρωτόκολλο του Λονδίνου της 22ας Ιανουαρίου 1830, η μεγαλόνησος παραχωρήθηκε στον ηγεμόνα της Αιγύπτου, Μεχμέτ Αλή, για να επανέλθει και πάλι υπό τη σουλτανική κυριαρχία μετά από δέκα χρόνια.

ΔΡΟΣΟΥΛΙΤΕΣ: Ο ΘΡΥΛΟΣ ΤΟΥ ΦΡΑΓΚΟΚΑΣΤΕΛΛΟΥ

Ο επισκέπτης που θα περιηγηθεί στο άγριο και τραχύ τοπίο της νότιας Κρήτης, αναζητώντας ίχνη και σημάδια του χθες, θα συναντήσει δίπλα στα κύματα του Λιβυκού Πελάγους το αγέρωχο Φραγκοκάστελλο με τις φθορές του χρόνου αποτυπωμένες επάνω του. Η εικόνα και η ανάμνηση του Χατζημιχάλη Νταλιάνη και της θυσίας του διατηρήθηκε ζωντανή στη μνήμη των Κρητικών και μετουσιώθηκε σε λαϊκό θρύλο. Στα χωριά της περιοχής οι κάτοικοι ενημερώνουν τον ξένο περιηγητή για τους "Δροσουλίτες", τον μύθο που θέλει κάθε χρόνο, στις 18 Μαΐου (επέτειο της μάχης), με το πρώτο φως της ημέρας, να εμφανίζονται στους προμαχώνες και τις πολεμίστρες του Φραγκοκάστελλου σκιές πολεμιστών. Οι σκιές αυτές κινούνται στις επάλξεις του κάστρου και ύστερα, αργά, τελετουργικά, εξέρχονται και κατευθύνονται προς τη θάλασσα, όπου και σβήνουν. Οι ντόπιοι, ιδίως οι πιο ηλικιωμένοι, ισχυρίζονται πως πρόκειται για τον Χατζημιχάλη και τα παλικάρια του, που επιμένουν να επιστρέφουν κάθε χρόνο

στον τόπο της θυσίας τους. Εάν προσπαθήσουμε να δώσουμε μια λογική ερμηνεία, θα πρέπει να αναφερθούμε σε κάποιου είδους μυθοπλαστική ερμηνεία της ανάμνησης της μάχης. Ο γράφων, όμως, ο οποίος βρέθηκε πολλές φορές στο Φραγκοκάστελλο, έχει ακούσει τους κατοίκους των γύρω χωριών να ορκίζονται, με την ίδια πάντα αξιοθαύμαστη επιμονή, στην πιστότητα του Θρύλου, τον οποίο θεωρούν απτή πραγματικότητα, ισχυριζόμενοι πως πράγματι βλέπουν τις σκιές. Το κείμενο του Βασίλη Χαρωνίτη ("Η Κρήτη των Θρύλων") προσφέρει έναν ωραίο και λογοτεχνικό επίλογο στην ιστορία του Φραγκοκάστελλου και στον σχετικό Θρύλο: "Τον μήνα Μάη, 17-18, την ώρα που αρχίζει να αχνοφέγγει, τότε που παιχνιδίζουν οι σκιές των θάμνων, καθώς ετοιμάζονται να δεχθούν τον ήλιο που θα φανεί, εκείνη την ώρα που η δροσούλα σκεπάζει τα κλαδιά που μένουν ακίνητα μέσα στην ηρεμία του πρωινού, παρουσιάζεται ένας άυλος στρατός. Μια συνοδεία από ίσκιους, μια σειρά από φιγούρες, που δεν ξεχωρίζουν καλά-καλά αν είναι ανθρώπινες ή όχι. Προχωρούν, σαν σε παρέλαση, στο Φραγκοκάστελλο. Είναι ντυμένοι στα μαύρα, άλλοι πεζοί και άλλοι καθαλάρηδες, φορούν περικεφαλαίες και κρατούν όπλα και ξίφη που αστράφτουν. Είναι οι Δροσουλίτες... Οταν τους πλησιάσει κανείς, φεύγουν προς τη θάλασσα και χάνονται. Εκείνοι που τους βλέπουν -γιατί δεν τους βλέπουν όλοι- πιστεύουν ότι είναι οι ψυχές των σκοτωμένων, που ξαναγυρίζουν στο Φραγκοκάστελλο κάθε επέτειο της σφαγής. Οι επιστήμονες δεν συμφωνούν με αυτή την εξήγηση. Ομως η επιστήμη δεν μπορεί να εξηγήσει τα πάντα. Υπάρχουν τόσα και τόσα μυστήρια και ένα τέτοιο είναι ασφαλώς και οι Δροσουλίτες. Και εάν βρεθεί κανείς εκεί που φανερώνονται, δεν μπορεί παρά να συμφωνήσει ότι οι Δροσουλίτες είναι οι νεκροί του Φραγκοκάστελλου, καθώς τους βλέπουνε με την απλή, με την αδιάφθορη ματιά τους οι Σφακιανοί, και καθώς τους εξηγούνε με τη μυθοπλαστική φαντασία τους. Στα νότια λοιπόν της άγριας και ορεινής επαρχίας των Σφακίων, εκεί που η θάλασσα του Λιβυκού Πελάγους έρχεται να απαλύνει λίγο την αγριάδα των ορέων της Μαδάρας, στέκει, αιώνες τώρα, το Φραγκοκάστελλο. Η θωριά του φέρνει στη μνήμη Ενετούς, Τούρκους, Ελληνες, μάχες και αίματα, σφαγές και θυσίες. Οι θρύλοι το τύλιξαν στα φτερά τους και το πήραν για πάντα στον δικό τους κόσμο. Και τα στοιχειά της φύσης παλεύουν μερόνυχτα μαζί του και το χτυπούν αλύπτητα. Μονάχα μερικά μαγιάτικα πρωινά ηρεμούν και το αφήνουν, για να χαρεί και να δεχθεί τον άυλο στρατό. Τους ανερμήνευτους ίσκιους. Τους Δροσουλίτες...".

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- (1) **Μιχάλης Ανδριανάκης: ΤΟ ΦΡΑΓΚΟΚΑΣΤΕΛΛΟ ΤΩΝ ΣΦΑΚΙΩΝ, εκδ. Ταμείου Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων, Αθήνα 1998.**
- (2) **Θεοχάρης Δετοράκης: ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ, Ηράκλειο 1990.**
- (3) **Ιωάννης Κονδυλάκης: ΖΑΜΠΕΛΙΟΥ ΚΑΙ ΚΡΙΤΟΒΟΥΛΙΔΟΥ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΝ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ, Αθήνα 1897.**
- (4) **Στέφανος Ξανθουδίδης: ΕΠΙΤΟΜΟΣ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ, Αθήνα 1909.**
- (5) **Στέφανος Ξανθουδίδης: Η ΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑ ΕΝ ΚΡΗΤΗ ΚΑΙ ΟΙ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΕΝΕΤΩΝ ΑΓΩΝΕΣ ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ, Αθήνα 1939.**
- (6) **Γρηγόριος Παπαδοπετράκης: ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΣΦΑΚΙΩΝ, Αθήνα 1888.**
- (7) **Βασίλης Χαρωνίτης: Η ΚΡΗΤΗ ΤΩΝ ΘΡΥΛΩΝ, 2 τ., εκδ. Σμυρνιωτάκη, Αθήνα 1998.**
- (8) **Βασίλης Ψιλάκης: ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ, Χανιά 1899.**